

“Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi” İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi*

Osman Şimşek**

Öz

Tevhidi Düşünce bir “Kâinat Ana Sistemi” olarak İslam medeniyetinin (Umran’ının) ana düşünce kaynağını oluşturur. “Tevhit”, “bir”lik, ya da Allah’ın “Ehadiyeti” üzerinde “bir”leme olarak bilinir. Bu bağlamda genelde kâinatta ve özelde dünya üzerindeki her şeyde “tevhit” niteliği bulunmaktadır. Buna göre de dünya üzerinde tüm ilimler, toplum sistemleri, bilgi üretme anlayışları gibi pek çok unsurun *Tevhidi Düşünce* yöntemine (metodolojisine) göre oluşmaktadır. *Tevhidi Düşünce* yöntem geleneğinden modern düşünce yöntem geleneğine geçen bir kültürel değişme sürecinde *Tevhidi Düşünce* geleneği, 19. yüzyıla kadar Osmanlı’yı Cihan hâkimiyeti yapmıştır. Oysa 19. yüzyıldan günümüze kadar aşama aşama yaşanan pozitivist temelli kültür değişmesi (batılılaşma/batılılaştırma) sonucu Türkiye dünya üzerinde; az gelişmiş, taklitçi bilgi üreten bir doğu toplumu şeklinde oryantalist tanımlamaya muhatap olmuştur. Bu noktada yaşanan mevcut durumu “Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi” bağlamında ele alarak, bu iki unsurun etkileşimi neticesinde ortaya çıkan Türkiye’deki sosyolojik durumunu açıklamak, bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tevhidi Düşünce, düşünce yöntemi, kültürel değişme, pozitivism, medeniyet inşası.

* Geliş Tarihi: 03 Nisan 2018 – Kabul Tarihi: 10 Ocak 2019

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Şimşek, Osman (2020). “‘Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi’ İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 1-28.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

– Ankara/Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8347-1913

osimsek6666@gmail.com

Giriş

Kainat “varlık, düşünce ve hareket” olarak belirtilen üç unsurun bütünüdür. Varlık, hareket noktasıdır. Düşünce ise kılavuz, yol göstericidir, rehberdir. Hareket ise hayatın amacı gibi gözükmemektedir. Bundan dolayı düşünce, varlık anlayışının içinde, ona göre yöntemini oluşturan, içsel/soyut/duyusal bir harekettir (Topçu 2010: 17). Yöntem ise geniş manada “bir amaca ulaşmak için tutulan düzenli yol, sistem, usul olarak” belirtilir. Felsefi anlamda yöntem kavramının tanımına bakıldığında Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “bir gerçeğe erişmek için tutulan mantıklı düşünme yolu” olarak ifade edilir. Modernist-pozitivist bilim bağlamında yöntem, bilgiye ulaşmada kullanılan bir araç konumundadır. Modernist-pozitivist bilim anlayışına göre bilgi, iki yoldan üretilme imkânına sahiptir. Bunlardan birisi ampirik (görgül) yoldur. Diğeri ise “bilimsel yöntem” şeklinde belirtilir. Bilimsel yöntem (metod) ise gerçeğin bulunması ve kanıtlanması için sadece duyu organları ya da salt akılcı bilgi kullanılmaya usullerinin bütünüdür ifade etmektedir (<http://www.dusunuyorumdergisi.com>). İslam Medeniyetinin bilgi yöntemi ise “Tevhid” anlayışından türetilerek, tevhidi bağlamda yöntemin (yol) izahı ise kâinat anlayışı üzerinden şekillendirilmiş olduğu görülür. Kâinatı ve ondaki her şeyi yaratan Yüce Allah’tır. Buna göre kâinat bir bütün olduğundan, kâinatın içindeki her “şey”, bu bütünü bir parçası durumundadır (<http://www.ozgunsosyaldusunce.com>). Böylece *tevhidi ilmi yöntem*, kainattaki bütünü gören anlayıştan hareketle, soyuttan(düşünce) somut gerçekliklere inerek, “bütünü” “bir”lik (tevhit) halinde gören bir *yöntem* anlayışını sunmaktadır (Bilgiseven 2003: 69). Bu bağlamda modern-pozitivist düşünce yöntemi, toplumdaki tüm şeylere, bilim alanlarına salt akla dayalı olarak bakmaktadır. Yani maddi dünyada sadece görünen şeyi (teki), duyu organlarının vasıtasıyla dışta gördüğüne göre ele alarak, sadece buna göre bilgi üretmektedir. Oysa *Tevhidi Düşünce* yöntemi ise “oluşturmuş olduğu bütüncül(soyut/mana/his) ve somutu(madde/duyu) birlikte ele alan kavramsal “bir”-likçi (tevhidi) bakış açısı üzerinden inşa ettiği ilmi yöntem (metodu) ile; tüm toplumu, içtimai (sosyal) ilimleri, içtimai (sosyal) ilişkilerin mahiyetini “bir” likte ele alan bir bilgi üretme yöntem anlayışına sahiptir (Şimşek 2017: 16). Buna göre *Tevhidi Düşünceye* dayalı bilgi yöntemi, içtimai ilim dalları üzerinden içtimai sistem(düzen) kurmada tüm toplumların/medeniyetlerin; sistemlerini(düzenlerini), iktisadi, hukuki, siyasi, tarihi, eğitimi ... yönlerini biçimlendirir. Böylece bu ilim dallarının oluşmasında “Düşünce

Yöntemi”nin ne olduğunun bilinmesi, toplum ve medeniyet tahlilleri açısından son derece önem taşımaktadır.

Tevhidi Düşünce kurucu bilgi anlayışına kıyamete kadarki her zaman diliminde, özüne uygun yönelinmesi durumunda, lider medeniyeti inşa etme vasfına sahip olduğu açıktır. İlmi hakikatin böyle olmasına rağmen 19. yüzyıldan günümüze kadar aşama aşama yaşanan pozitivist temelli kültür değişmesi (batılılaşma/ batılılaştırma) sonucu Türkiye, dünya üzerinde az gelişmiş, ağırlıklı olarak özellikle sosyal ilimler sahasında taklitçi bilgi üreten bir doğu toplumu olma konumuna oturtulmuştur (<http://ilmar.org/15.03.2018,13.23>). Bu doğu toplumu olma hâli ise oryantalist tanımlamaya göre olmuştur. Bu durumu “*Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi*” bağlamında ele alarak, bu iki unsurun etkileşimi neticesinde ortaya çıkan sosyolojik görünümü açıklamak, bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye’de yaklaşık son 120 yıldır yoğun, ondan 1830’lar sürecine kadar da yavaş yavaş ama düzenli bir Batı düşünce modelinin ithâline yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaları esasında modern-pozitivist düşünce yönteminin Türkiye’deki kültür değişiminin oluşumu üzerindeki olumlu ya da olumsuz etki veya aynı zamanda hem olumlu hem de olumsuz bütünleşik etki oluşturmasını okumak, bir gereklilik taşımaktadır.

Tevhidi Düşünce ve Pozitivizm Ekseninde “Düşünce Yöntemi” ve “Kültür Değişmesi” Kavramları

Tevhidi Düşünce ve Modern-Pozitivizm Ekseninde “Düşünce Yöntemi” ve “Kültür Değişmesi” Kavramları bu bölümde “düşünce”, tevhit, tevhidi düşünce, düşünce yöntemi, kültürel değişme gibi kavramlar ile mukayeseli bilgi anlayışı çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece tevhidi içtimai ilim mantığından, modern sosyal bilim anlayışına geçişte “Düşünce Yöntemi”nin değişmesine bağlı olarak üç unsurun yani;

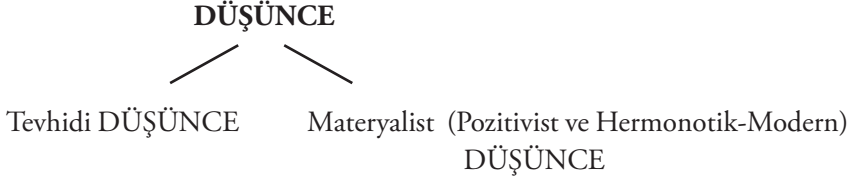
- 1- Osmanlı düşünce yöntemi,
- 2- Osmanlı’dan 1.Yeni Türkiye’ye (bu kavram ileride açıklanmaktadır) geçişin ilmi izahı,
- 3- Yeni sistem inşa etmede “Düşünce Yöntemi”nin etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

“Düşünce” Kavramının Mahiyeti ve Milli Toplum Sisteminin İnşasında “Düşünce Yöntemi”nin Önemi

“Düşünce” yeryüzünde insanlığın var olduğundan bu yana iki temel anlayış üzerinden medeniyetlere, toplumlara, kültürlere yöntem (metod) sunarak, o medeniyetlerin sistemleşmesine ya da düzen kurmalarına yol açmıştır. Kavram itibariyle düşünce “Uzay ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan, duyularla değil, yalnızca ruhen algılanabilen asıl gerçeklik, mütalaa, fikir, ide, idea, dış dünyanın insan zihnine yansımaları, niyet, tasarısı” anlamlarını içermektedir (<http://tdkterim.gov.tr>). Mukayeseler yapma, birleştirme, ayırma işlem ve şekillerini kavrama yetisine ise “düşünme” denmektedir. Bu mukayese yapma, ayırma, birleştirmeler sonucunda ulaşılan soyut şeye de “düşünce” adı verilmektedir.

“Düşünce” alışılmış olmayan herhangi bir durumu hemen kavarsa, bunun adı zekadır. Düşünme maddi nesnelere yönelirse somut/madde merkezli düşünme” adını alır. Öte taraftan “düşünme” ideal nesnelere yönelirse o zamanda “soyut düşünme/mana merkezli” düşünme adını alır. “Düşünme eyleminin ürünü, diğer bir deyimle düşünmenin objektifleşmiş şekli ise düşüncedir”. Düşünceler, düşünmenin inşa ediciliği içinde gerçekleşirler. Bu da ancak dil (kelam/söz) yoluyla meydana gelirler. Bu bakımdan düşünce- nin kelam, söz ve dille sıkı bir ilişkisi mevcuttur (Şimşek 2017: 36).

Düşünme üzerinden gerçekleşen “düşünce”nin bu çok yönlü ortaya çıkışı, köken itibariyle birbirlerinden tamamen farklı iki ana düşünme unsurunun “Düşünce Yöntem”lerinin varlığından kaynaklandığı söylenebilir (Şimşek 2017: 35-37). Buna göre maddi dünyaya yön verme açısından düşünce, ana akım itibariyle ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi ilahi vahiy kaynaklı olup, vahyin üzerinden maddi dünyaya yön veren *Tevhidi Düşüncedir*. Diğeri ise *Tevhidi Düşünce* dışında salt akıl ile maddi dünyayı inşa eden materyalist düşüncedir. Bu düşünce yapısı içinde hem salt akılcı filozofik düşünce (pozitivizm), hem de salt akıldan beslenen (vahyi de rasyonelleştiren Hristiyanlık anlayışı içerikli hermonotizm gibi) inanç merkezli düşünceden ibarettir (Şimşek 2017: 37-42). Buna göre ana akım olarak “düşünce”, içtimai ya da sosyal dünyaya yön verici türde ikiye ayrılan bir yöntem bilgisi anlayışına sahiptir. Bu bağlamda “düşünce”;

Şekil 1. *Düşünce*

Bu şekil bağlamında *Düşünce Yöntemi* bir medeniyetin/toplumun/insanın; dine, devlete, siyasete, ahlaka, kültüre, eşyaya(maddeye),dünyaya, olaylara, eğitime, paraya, servete, sermayeye, sanayiye, girişimcilğe, gençliğe, aileye, kadına, kendine, başkalarına, azınlığa... velhasıl toplum hayatındaki tüm beşeri, kültürel ve ictimia (sosyal) olay ve olgulara, tüm “şey”lere; nasıl, nereden ve hangi temel öncüller merkezinden bakılmasının “ilmi yöntem”ini ortaya koymaktadır (Şimşek 2017: 35). Buna göre “Düşünce Yöntemi”, bir medeniyete/ topluma, hangi ilmi anlayış ve bilgi üretme yoluyla, hangi toplum düşüncesinin/felsefesinin ilmi yöntemine göre yön vermesini sağlayan ana etkidir. Verdiğimiz şablona göre iki medeniyetin “Düşünce Yöntemi”nin bulunmasına bağlı olarak bu iki ana ayrı düşünce yöntemlerinin oluşturduğu; kültür, kültürel yapı, akıl, içtimai ve sosyolojik yapı farklılıklarının bulunduğu ya da bulunması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Buna göre sosyoloji bilim sahasında tüm bu farklılıklar “kültürel izafilik” konusudur. Böylece farklı düşünce yapıları üzerinden; farklı medeniyet, toplum ve sistem okumalarının yapılmasının zaruri olduğu söylenebilir.

“Düşünce Yöntemi–Kültür Değişmesi” ilişkisinde “akıl”, son derece önemli bir rol oynamaktadır. Modern Batı felsefesinin oryantalist-materyalist-pozitivist “akıl” kavramı sadece maddi dünya ölçeğinde duyu organları vasıtasıyla görülen “şey”leri değerlendirir. Buna göre duyu organları ile bu görülen, dokunulan şeyler arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini ortaya koyan bilgiye “akıl” denmektedir. Bu yönüyle modern Batı düşüncesinde akla sonsuz güven duyulmaktadır (Küçük 1988: 6).

Aklın mahiyeti, düşüncenin “sistem” kurmasına yön verir. Yani düşüncenin meydana geliş zeminini oluşturur. “Düşünce Yöntemi–Akıl” ilişkisi de bir medeniyetin/toplumun; din, kültür, ahlak anlayışının toplum zemininde, topluma, o toplumun insanına yön verici etkisinin oluşmasında temel uygulayıcı yönü bulunmaktadır. Çünkü din, ahlak, kültür gibi anlayışlar bir medeniyetin/toplumun, soyut/mana unsurlarının temelleridir. Buna

göre her bir medeniyetin “Düşünce Yöntemi”, o medeniyetin akıl anlayışına yön veren din, kültür, ahlak gibi soyut unsurların belirleyiciliği ile şekillenmektedir. Bu bağlamda “Düşünce Yöntemi”, her bir toplumun/medeniyetin tutum ve tavır alışına, *dünya görüşüne* yön verdiğine göre her bir medeniyet, kendi medeniyet inşası başlangıcını (buna materyalist medeniyetlerde dâhil), özgün soyut değerleri üzerinden kurmasının gerekliliği ortaya çıkarmaktadır. Bu sistematik işleyiş bizlere bir medeniyet inşasının başlangıcı için “düşünce” konusunun ve “düşünce”ye bağlı olarak oluşan “Düşünce Yöntemi-Akıl” ilişkisinin varlığının ve öneminin gerekliliğini açık olarak göstermektedir. Böylece bir medeniyetin/toplumun “Düşünce Yöntemi”ni anlamadıkça, ne yaşadığımız dünyayı ne de bu dünyayı geçmiş dönemlerden ayıran fark ettirici özelliği/özellikleri kavrayabiliriz” (Yıldırım 2008: 39). Buradan da “Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi” etkileşimine geçildiğinde, her medeniyetin özgün akıl anlayışı tabanında bu etkileşimin meydana geldiğini belirtebiliriz. Bu noktada; *düşünce yöntemi, akıl ve kültür değişmesi* bir içtimai ve/veya sosyolojik yapının, medeniyet inşası ve onun yapılanmasında temel teşkil eden toplumsal unsurlar olduğu söylenebilir.

Modernist üniversite yapılanmasındaki bilgi, modernist düşünceye göre oluştuğundan buna göre din, aklın altında olup, aklın bir alt kümesi konumdadır (Çiftçi 2008: 149). Dolayısıyla modern düşüncede din, kendisini aklın beş duyu organı çerçevesinde maddeleştirilen bir konuma sokulması bağlamında ancak ele alınabilmektedir. Böylece modern sosyal bilimlerin, maddeleştirilmiş salt akılcı yöntemi kullanması sonucu; ekonomi, sosyoloji, felsefe, psikoloji, siyaset, eğitim gibi medeniyet veya sosyal sistem kurucu sosyal bilim alanlarına bu salt akılcı düşünce yöntemi ile yaklaşmıştır. Buna göre bu bilim dalları da, kendi bilgi sistemini bu salt akılcılık anlayışa göre kurmuştur. Bu bağlamda toplumu ve aydını, salt akılcı sosyal bilim alanlarının ürettiği düşünce yöntemi, açıkça yönlendirmekte ve onların düşünce yapılarına, bilgi üretme yöntemlerine şekil vermektedir. Modern Batı toplumu, bu akılcı düşünce yöntemine göre (yani pozitivist düşünce yöntemine göre) bir toplum felsefesini sistemleştirmiştir. Bu pozitivist toplum felsefesi sistemi ise din ve dine bağlı düşüncelere karşı eleştirel kültürlenmeyi geliştirmiştir (Yıldırım 2008: 39). Oysa Türk-İslam medeniyeti ekseninde Türkiye/Osmanlılar 19.yüzyıla kadar özgün düşünce yöntemleri olan *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntem anlayışının başatlığına göre toplum ve insan anlayışı oluşturulmuştur (Şimşek 2017: 213-214). Bu durumu ilmi

ölçülere göre ortaya koymak açısından aşağıdaki tarihsel süreç gelişim çizgisinin varlığı, önemli bir veri kaynağını oluşturmaktadır. Buna göre dünya siyasi ve toplumsal gelişim sürecinde milattan sonraki süreçte şöyle bir çizelgenin oluştuğu görülür:

+-----+-----+

7. yy. 1200 yıl İSLAM MEDENİYETİ 19. yy. 200 yıl BATI MEDENİYETİ 21. yy.

Çizelge 1. M. S. İslam ve Batı Medeniyeti

Bu noktada tarihsel gelişim çizelgesine göre Türkiye *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntemine göre yani kendi geçmiş kültürel düşünce yöntemini oluşturan değerlerine dayalı insan-toplum hayatı özelliklerine göre 19. yüzyıla değin bilgi üreterek, dünya liderliğine yön verme kuvvetini taşımıştır. Bu bağlamda örneğin toplumdaki mevcut zekât, ramazan orucu, hac, misafirlik, diğergamlık-paylaşma, siyasi akıl, kültürel bakış açısı, dünya algısı ve benzeri anlayış ve davranışları, *Tevhidi Düşünce* yönteminin inşa ettiği tevhidi iktisat, tevhidi toplum (içtimaiyyat), tevhidi siyaset vs. anlayışı ile tüm iktisadi ve içtimai (topluma yönelik) ilişkilerini düzenlemiştir. Türkiye örneğin bu *Tevhidi Düşünce* yöntemine dayalı tevhidi iktisadi anlayışı oluşturan düşünce yöntemini bırakıp, 1923’teki 1. İktisat Kongresi ile birlikte başlayan süreçte modern Batı’nın pozitivist-liberal düşüncesini merkezine alarak, kendi üniversite yapılanmasını sistemleştirmeye yönelmiştir. Bu pozitivist modern düşünce sistemi üzerinden Türk üniversite olgusu ve toplum anlayışı, düşünce yöntemi vasıtasıyla, Türkiye’de pozitivist (salt akılcı paganizm) modernleştirici etkiye göre toplum düşüncesi, aydın inşası, toplum kurgusunu, devlet ve hükümet sistemini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda Türk toplumunun özgün düşünce yapısına karşı özellikle 1923 sonrasında modern düşünce yönteminden hareket eden Türkiye ve Türk üniversitesi, takip etmiş olduğu pozitivist modern sosyal bilim düşünce yöntemini benimseyerek, Türk toplum yapısında *kültürel değişmeyi* ortaya çıkarmıştır. Böylece düşünce yöntemi ve yeni kültürlendirme yani kültüre değişmesi etkisi ile Türkiye pozitivist bilgi geleneğine sahip üniversitesi tarafından şekillendirilmesi bağlamında, obskurantist taklitçi ve bilgi aktarmacı bir toplum hâline sokulmuştur.

Tevhit Kavramı, “Tevhidi Düşünce” ve “Kültürel Değişme” Kavramlarının Toplum Sistemine Etkileri

İslam’ın özü tevhittir. Tevhidin, “Kâinat’ın Ana Sistemi” olma vasfına bağlı olarak (Şimşek 2017: 32), İslam umranının (medeniyeti) ya da İslam kültürünün, özgün tahlil ve tasvir kapasitesi yönü ile kendine özgü bir bilgi yöntemine sahiptir (Faruki 2017: 35). Bunu da *Tevhidi Düşünceye* dayalı bilgi yöntemi şeklinde ifade etmekteyiz. Böylece İslam’ın özü olan *Tevhidi Düşünce* anlayışının bilgi yöntemine göre İslam’ın toplum yapısı (içtimai yapısı), kültür ve umran (medeniyet) anlayışlarının temel alındığı düşünce eksenine göre oluşmaktadır. Buna göre İslam medeniyetinin, içtimai düzenine ve kültürüne temel yön verici düşünce anlayışı, tevhit ve *Tevhidi Düşünce* olmaktadır (Faruki 2017: 35). Bundan dolayı tevhit anlayışı, İslam medeniyetine kimliğini vermektedir. Yine tevhit ve buna bağlı *Tevhidi Düşünce* anlayışı içtimai alandaki bütün unsurları, birbirine bağlayarak içtimai yapıyı “tam” bir organik bünyeye dönüştürmektedir. Böylece farklı unsurları bir araya getirmede tevhit, bütüncül birlikçi özelliğini, rengini, bu organik bünyeye vererek (Faruki 2017: 36), hâkim, birlikçi bir medeniyeti ve onun toplum düzeni (sistemi) ile kültürel yapısının oluşmasına yol açmaktadır. Oysa modern Batı düşüncesi anlayışına göre bir kültür anlaşılacak isteniyorsa öncelikle onu doğa felsefesine bağlı, doğanın bir parçası ve sadece doğaya bağlı bir şekilde ele almak gerekir (Romney & C. Moor 2001: 156).

“Kâinat’ın Ana Sistemi” olma vasfına bağlı olarak “*Tevhidi Düşünce*” nin ilmi yöntem anlayışı, İslam medeniyetinin dünya üzerinde “içtimai sistem oluşturucu” vasfına bağlı olarak genel bir “dünya açıklaması” mahiyetindedir. Yani *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntem anlayışının içtimai kuruculuk yönüyle evrensel bir açıklama boyutu bulunmaktadır (Braudel 2001: 115). *Tevhidi Düşünceye* dayalı İslam medeniyetinin temsilci olan Osmanlı’nın da bu niteliklere haiz olarak “Türk İhtişamı”nı sergilemesi, 18. yüzyılın son dönemlerine değin sürmektedir. Hatta bu konuda Braudel 19. yüzyılın başlarına kadar “içtimai yapısını, düşünce şeklini *Tevhidi Düşünce* anlayışına göre yapılandırmış olan Osmanlı Devleti için her ne olursa olsun, 19.yüzyıla kadar lider toplumdur” görüşünü savunmuştur. Bu konuda Braudel 19.yüzyıla kadarki Osmanlı için; Türk İmparatorluğu XIX. yüzyılda büyük devletlerin diplomatlarının kötü muamele edecekleri şu “hasta adam değildir” tam aksine Batı medeniyeti için korkutucu bir görünüm sunduğuna dikkat çek-

metedir (Braudel 2001: 125). Braudel’in de dikkatini çektiği gibi Türk-İslam medeniyetini ihtişamı 7. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında ilahi kaynaklı *toplum(iç-timai) düşünce yöntemi* olan *Tevhidi Düşünce* anlayışının, tüm içtimai-kültürel ilim alanlarına ve topyekûn toplum hayatına, toplum zihniyetine ve gündelik yaşama dair “Hak” ve ”adalet” temelli çözümler üretmiş olduğu anlaşılmaktadır. Oysa 19. yüzyılda günümüze değin *aynı Tevhidi Düşüncenin*; yöntemi ilkeleri, nitelikleri, insan ve topluma yön verici ideal öğretisi aynı kurucu safılığı ile hâlâ mevcut bulunmaktadır. Fakat kültür değişmesi sonucu bundan istifade edilmediği de açık olarak görülmektedir.

Kültür Değişmesi ise bir toplumun fertlerinin kendi kültürlerinin zamanını anlama ve onu özgün çözümlerle aşma konusunda bir zaafa düştüğünü hissetmeye başladıklarında, bu zaafı gidermek için temasa geçilen yeni kültürün “doğrudan doğruya veya vasıtalı bir şekilde tazyikine maruz kalması hâlinde,” kendi kültürlerinde esaslı değişmelerin ortaya çıkması hâline denmektedir (Turhan 2015: 37). Bu kültür değişmesi unsuruna ilaveten bir başka kültüre değişmesi ise *iç bünye özgünlüğüne bağlı gelişen* kültür değişmesidir. Bu ise yukarıda değinilen değişmeyi sağlayan faktörlerle bir temas oluşturmadan sadece iç bünyeden gelen özgünlüğü koruyarak, içtimai gelişmeyi sağlayıcı kültür değişmesi mümkün olabilmektedir (Turhan 2015: 37). Buna göre kültür değişmeleri ana yapısı itibariyle, bir kültüre o kültürün özüne aykırı akıl-zihniyet, düşünce unsurlarının, *hayat tecrübesi* dışardan ithal edilerek (taklit) oluşan çözümler yönünde kültür değişmesi olmakla birlikte (Güngör 1994: 78), “toplumu geliştiren kültür değişmesi” şeklinde iki ana eksenden hareketle, kültür değişmelerine bakmak söz konusu olmaktadır.

Kültür Değişmesi konusunu Türkiye’nin son iki yüzyıllık “siyasi”, “düşünce yöntemi” ve “toplum hayatının” tahlili temelinde değerlendirildiğinde, “toplumu geliştiren kültür değişmesi” modelinden çok daha baskın olarak, “taklit merkezli kültüre değişmesi” modelinin uygulanmış olduğu görülür. Böylece modernleşme düşünce yapısı yani 19. yüzyıldan günümüze değin yani Osmanlı’dan 1.Yeni Türkiye (1923 Cumhuriyet Türkiye’si) sürecine geçilerek oluşan *kültürel değişmesinde*; toplumu, devleti, gündelik hayatı ve içtimai hayatı düzenleyen yasalarda, yapısal olarak modern düşünce yönteminin (pozitivizm) uygulamalarına geçildiği görülmektedir (Güngör 1994: 40). Böylece *Tevhidi Düşünce* yöntem geleneğinden modern düşünce yön-

tem geleneğine geçen bir kültürel değişme sürecinde *Tevhidi Düşünce* geleneği, 19. yüzyıla kadar Osmanlı’yı cihan hâkimi yapmıştır.

12. yüzyıldan bu yana Anadolu’nun Türkleşmesinden dolayı başta İtalyan, Ceneviz ve Venedikliler Türkler üzerinden İslamlaşan Anadolu’ya “Turchia” veya “Turkmenia” diyerek bu bölgeyi “Türkiye” olarak hep ifade etmişlerdir (Ortaylı 2011: 210). Bundan dolayı Batılılarca Anadolu’daki Selçuklu ve Osmanlı ülkesine “Türkiye” denmiştir. Böylece *Tevhidi Düşünceye* dayalı Osmanlı ve sonrasında 1923’te kurulan liberal-pozitivist mahreçli *1. Yeni Türkiye* örnekleme üzerinden somutlaştırarak izah edilmeye çalışılan kültür değişimleri, bir medeniyette ya da toplumda başta; “düşünce sistemi”, “hayat anlayışı”, “hayat tarzını”, “mesleklerin derin anlam değiştirmeleri” üzerinde köklü yapısal kaymaları ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise çözülmeye yol açacağından, “olumsuz yönde kültür değişmesi”nin boyutlarını bir ölçüde gözler önüne sermiştir. Buna göre söz konusu “olumsuz yönde kültür değişmesi/değişmeleri”, bir toplum/medeniyet için; telafisi zor, zaman alan ve yeni meşakkatleri içeren bir zaman kaybını ortaya çıkarmaktadır (Turhan 1972: 188). Bu konuda Mümtaz Turhan *Kültür Değişmeleri* adlı eserini 1951’de ilk olarak yazmıştır. Aynı eserin 1972 yılındaki baskısında bu konuda şunları söylemektedir :

“... Kültür değişimleri tetkiki bakımından telafisi çok güç hatta bazen imkânsız kayıplar karşısındayız. Zira bu değişimlerin ne zaman hangi şartlar altında, kimler tarafından meydana getirildiği, bunların ne’i, mahiyeti, şümülü hakkında etraflı, kati, sarih malumattan bu hususta yapılmış ilmi tetkiklerden mahrum bulunuyoruz. Onun için, bütün bu noktaları birer birer araştırmak, değişimler üzerinde müessir olan içtimai-ruhi amilleri meydana çıkarmak gibi gayet güç, zahmetli bir vazife ile karşılaşılıyor” (Turhan 1972: 187-188).

Bu kültür değişimlerini incelemelerinin genel sonuçlarına ulaşmaya, şüphesiz tek bir insanın hatta tek bir ilme (mesela tarih veya sosyolojiye) mensup bir grubun bir nesil içinde başarması mümkün değildir. Bunun için muhtelif ilim şubeleriyle (tarih, sosyoloji, hukuk, felsefe, iktisat, sosyal antropoloji, psikoloji... İlh. ilimlerle) alakalı ekiplerin müşterek, sistemli bir şekilde çalışmaları, araştırmaları lazımdır. Bu konuya yine Mümtaz Turhan’ın açıklamalarıyla devam edelim. Mümtaz Turhan;

“... Esasen hangi devirde, olursa olsun kültür değişimleri bir cemiyette aşağı yukarı aynı içtimai-ruhi faktörler tesiriyle meydana geldiklerinden yalnız derece ve şümul itibariyle birbirinden ayrılacak fakat aralarında mahiyet bakımından büyük bir fark olmayacaktır” (Turhan 1972: 189).

M. Turhan’ın da üzerinde önemle durarak belirttiği gibi medeniyetimizin/ toplumumuzun/ülkemizin yüksek menfaatleri için *Düşünce Yöntemi* üzerinden meydana getirilen olumsuz kültür değişimini, yeniden öze yani *Tevhidi Düşünce* temelli bakış üzerinden dönüştürülmesine yönelik yapılan çalışmanın yetersizliği, süreksizliği ve disiplinsizliğinin fark edilmesi önem taşımaktadır. M.Turhan 1951 yılında ortaya koyduğu bu görüşleri; 1969, 1972 ve 2002 yıllarındaki “Kültür Değişmeleri” adlı eserinde bulunmasına rağmen, 2018 yılı itibariyle Türkiye’nin, Türkiye’deki ilim çevrelerinin (üniversite), ilim ve bürokrasi çevrelerindeki sorumluların, bu konuda en azından 1951 seviyesindeki konuya duyulan kayıtsızlık seviyesinde hâlâ bulunduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Çünkü günümüzde yeniden “inşa” ve “ihya” konuşmaları, yeni medeniyet arayışları üzerinde; toplantıların, çalışmaların, sempozyumların, şûraların... yapılması, bu yoğunlaşmanın hızlanmış gibi gözükmesine yol açsa da esasında Batı medeniyeti pozitivist-hermonotik düşünce ve bilgi üretme yöntemine bağlı kalınması üzerinden bir değişim arayışına girildiği *görülmemektedir*. Bu bağlamda aynı zamanda bir Hristiyan papazı da olan klasik liberal iktisatçı Adam Smith ile başlayan modern iktisat kuramında, liberal-kapitalist bireysel tüketim düşüncesinin gelişmesinin etkisine bağlı olarak (Hilton 2004: 103), Türkiye’de 19. ve 20. yüzyıllardaki modern Batı paradigma anlayışının ekonomik ve toplumsal “düşünce yöntemine duyulan bağlılığına” hâlâ devam eden bir karmaşık/gri alan oluşturmuştur. Günümüzde de Türkiye’de kendi özgün toplum düşünce yöntemi adına ağırlıklı olarak hermonotik (grileşme) düşünce yöntemi üzerinden bu çalışmaların yapıldığı ifade edilebilir. Bu durum ise Türkiye açısından 21. yüzyıl sürecinde de kendi özgün düşünce sistemine yabancılaşmanın devam etmesine; yazar, araştırmacı, ilim adamı, düşünen kesimin öze dönüş, özgün düşünce üretmeye yönelik kısırlık (bir nevi özgün düşünce üretme tembelliği) içindeki hâlinin devamını genel olarak korumakta olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece de “inşa” ve “ihya” ile Batı’dan artık “ayrışıyoruz” gibi görüşler günümüzde öne çıkmaktadır. Hatta bu kesimler, Batı medeniyet değerlerine 21. yüzyıl sürecinde karşı imiş gibi gözükememektedirler. Fakat bu noktada modern düşünce yöntemine itiraz edilmeyip

onda da sabit kaldığı sürece, *Tevhidi Düşünce* yöntemi değil de modern Batı anlayışının *Düşünce Yöntemi* üzerinden kendi milli ve manevi anlayışını düzenlemeye devam edilir olmuştur. Böylece yeni bir bağımlılık sürecinin en son modelinin Türkiye üzerinde uygulanmaya başlatmakta olduğu söylenebilir. Bu yönüyle Türkiye bu kısır döngüden çıkıyormuş gibi gözükse de düşünce üretme yöntemi ve kullandığı kavramsal çerçevesinin bilgi üretmede, modernist Batı paradigması merkezli olmasına devam etmekte olduğu açıktır. Bu durum ise esasında hâlâ aynı durgun nokta etrafında döndüğünün işaretlerini vermektedir. Gelinen noktada yeniden bir sistemli çalışmanın yürütülmesi için *Düşünce Yönteminin* Osmanlı/İslam Medeniyeti/*Tevhidi Düşünce* üzerinden başta içtimai ilimler olmak üzere tüm ilim dallarının tahsisi ile işe başlanılmasının zarureti bulunmaktadır.

Çözülme yönündeki kültür değişmesinin somut başlangıç noktası olan 1807 yılında 3. Selim’in “hal” edilmesi olayıdır. Bu olay üzerinden yaşanan dönüşüm, bir temel oluşturmaktadır. Bu çözülme yönündeki dönüşümde; *düşünce yöntemi* ardından bir dizi siyasi, tarihi içtimai, iktisadi ve kültürel etkilerini oluşmasına yol açmış olduğu görülür. Buna göre; 1838 Balta Limanı Anlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Kanuni Esasi, 1905’teki Serveti Fünun üzerinde pozitivist akımı, 1908’de 2. Meşrutiyetin ilanı ve 1923’teki 1. İzmir İktisat Kongresinde pozitivist-liberal iktisat anlayışı ve modelinin tercihi gibi değişmelerin, günümüzde Türkiye üzerinde kültürel çözülme ya da olumsuz kültürel değişmeleri bağlamında oluşturduğu etkilerinin hâlâ aktif olduğu söylenebilir. Çünkü yukarıda ifade edilen tarihlerdeki anlaşma, ferman ve diğer vasıtalarla, siyasi alınan kararlar; pozitivist düşünce yönteminin, modernleşmeci liberal-kapitalist düşünce, toplum ve bilgi üretme anlayışını, modernleşmeci Türk toplumunun oluşturulmasında, aşamalı kültür değişme/değiştirme unsurlarını içermektedir. Bu noktayı aşağıda tarihi kaynakları eşliğinde örnekleriyle açıklanacaktır.

1807’den Günümüze *Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi* İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesi

Sultan 3. Selim’in “hal” olayını oluşturduğu içtimai yozlaşma sürecini “düşünce yönteminin değişimi-kültürel değişmesi” bağıntısını, tarih felsefesinden hareketle kültür değişmesi konusu incelenmelidir. Bu yozlaşmanın ortaya konmasının gerçekleştirilmesi içinde günümüzde özgün ilmi araştırmalara ve mukayeseli yöntem çalışmalarına yönelmesi gerekmektedir.

Sultan 3. Selim Döneminden Günümüze Yansıyan Düşünce Yöntemi-Kültürel Değişmenin Sosyolojisi

“Sultan” ve “Halife” olan 3. Selim’in “hal” olayı “Türk-İslam medeniyeti üzerinde nasıl bir düşünce dönüşümüne yol açmıştır” sorusuna aranan cevap ile Batı medeniyet taklitçiliğine yönelik çözülmeyi ortaya çıkaran içtimai kültürel dönüşümü; “Düşünce Yöntemi Dönüşümü-Yozlaşma-Yeniden İnşa” süreçlerinin sosyolojik vetirelerini inceleyerek ancak anlamlandırılabilir. Bu noktada 3. Selim dönemi önemli bir kavşak noktasıdır. Osmanlı Devletinde 3. Selim dönemi, devletin yeniçağa karşı geri kalmaması adına bir takım değişmelerin yapılmaya girişilmesi sürecini ifade etmektedir (Turhan 1972: 192). Esasında bu dönemi başta teknik dünya olmak üzere düşünce dünyasında da serbest-gönüllü değişmeler ile zorunlu içtimai değişmelerin bir arada yaşandığı bir ara geçiş dönemi olarak belirtilir. Bir başka ifade ile yine bu dönem, *Tevhidi Düşünce* temelli düşünmeden Batılılaşmaya/modern pozitivist düşünceye geçişin “intikali”ni sağlayıcı bir aralık olarak görülebilir. Düşünce yöntemi itibarıyla bu ara süreç, *grileşmeye* (ikircikliğe) yönelmeyi sağlayan bir özellik taşımaktadır (Şimşek 2017: 60-66). Bu “geçiş” dönemi böyle bir serbest-gönüllü değişmeyi içerirken, amacı Batılılaşmak değil fakat Batı’daki değişmelerin farkına varılarak kısmen liberal iktisat anlayışına kapı aralamayı ifade etmektedir. Fakat artık 2. Mahmut’tan sonra zorunlu bir Batılılaşma sürecine girilmesinden de söz edilebilir olunmuştur (Turhan 1972: 192).

3. Selim’in 1807’de hal edilmesi sonucu 1808’den itibaren devlete “tanzim”, “tecdit/yenileme” olarak ifade edilen, Batılılaşmanın dayatılması görülmeye başlanmıştır. Böylece *Tevhidi Düşünce* yöntemi üzerinden devlet, siyasal ve içtimai sisteme, toplum ve insan tasarımına yön veren ana *düşünce* akımından uzaklaşmaya/uzaklaştırılmaya başlanılan bir döneme girilmiştir. Buna göre çok uzunca yüzyıllardır Osmanlı Devlet sistematüğünü, toplum yapısını ve medeniyet tasarımını kurmuş olan kök/ana *düşünce yöntemi* olan *Tevhidi Düşünce*nin sistem kurucu yönünden uzaklaşmaya başlanmıştır. Bunun yerine artık gitgide Fransız *ateistik-kaoscu Sosyal Düşünce Sistemi* ne ve onun devleti toplumu yöneten kamu/idare hukuku anlayışı üzerine kurulan bir yapıya doğru evrilen bir kültürel çözüme süreci içine girilmiştir. Bir diğer çözüme alan ise iktisat ve iktisat düşüncesidir. *Tevhidi Düşünce* anlayışının ortaya koyduğu temel sabiteler, kıyamete kadar her dönemde değişmez ola-

rak bulunacaktır. Bu bağlamda iktisat ilmi ve iktisadi gelişmelerde meydana gelecek olan değişimler de sabiteler dışındaki unsurlar üzerinde maddi hayata uyarlanacak “öz”den yani *Tevhidi Düşünce* bakışlı İktisat anlayışından da giderek uzaklaşmıştır. Bunun yerine de artık aydınlanma düşüncesinin geliştirdiği ladinî liberal iktisat anlayış modelinin İngiltere’de klasik liberal iktisat düşüncesi ile kurulan yakınlığın, Osmanlı İktisat Düşüncesine aktarılması giderek önem kazanmaya başlamıştır. Böylece 3. Selim’in hal edilmesi sonrasında, 1808 den itibaren somut olarak Osmanlı düşünce sistemine artık *Toplum-Devlet-İktisat* ve bunları gerçekleştirecek insan unsurunun ilişkisinde, *Tevhidi Düşünce* anlayışının temel zihniyetinden adım adım uzaklaşılma içine girildiği görülür. Bunun yerine de süratle, Batı’dan “modernleşme” adı ile anılan materyalist, pozitivistleşmeye yönelen toplum düşüncesi ve görüşünün öncüllerinin Osmanlı Devleti üzerinde doğrudan açığa çıkmaya başlamıştır. Bu ortaya çıkan Batılılaştırımcı etkiler;

1. İngiliz liberal iktisat anlayışı, modeli ve uygulamalarıyla,
2. Fransız ihtilalinin uyandırdığı ve ortaya koyduğu salt akılcı, ladinî ateistik tabanlı *Sosyal Düşünce* anlayışıdır (Sayar 2000: 186). Bu iki unsurun, Osmanlı Devlet ve toplum yapısı üzerinde yani Toplum-Devlet-İktisat ve “insan”ın düşüncesinde meydana getirdiği yeni kültürleşmenin ya da yozlaşmanın oluşmasında güçlü tesirlerinin bulunduğu söylenebilir.
3. Selim’in tahta çıktığı dönemde zihinlerde bir çözüm aranıyordu: *Bu devlet nasıl kurtarılabilir?* sorunu üzerine yoğunlaşmış olan zihinler, mevcut durumdan bir çıkış aramaktaydılar. Sultan 3. Selim, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’ya açılmasının sağlayacağı imkânları, kendisi için bir çözüm yolu olarak görmekteydi. Bu bağlamda da öncelikle ordunun düzelmesiyle de çıkışa yönelebileceğine inanmaktaydı. Bu konuda yapılan ilk hamlelerden birisi, başta iktisadi konular olmak üzere liberalizme yakın duruşlu bir görünüm ortaya konulması olmuştur. Ancak Sultan 3. Selim döneminde liberalleşmeye dönük bu tedbirler, temelde İslami çerçeveye ters düşmeyen iktisat siyaseti hedeflerini içermekteydi (Sayar 2000:185). İşte bu noktadan sonra *Tevhidi Düşünce-Modern Batı Düşüncesi* ayırımı üzerinden; *devlet aklı ve devlete yön veren ana düşünce sistemiği, sistem yapılanması, medeniyetin önceliği, insan-bürokrat-aydın* kesiminin düşüncesinin ve zihninin karmaşıklaşmasının/grileşmesinin başladığı zaman aralığına, girilmiş olmaktadır. Bu dönemdeki *Bu devlet nasıl kurtarılabilir?* sorusuna çare arayışları ile

bir taraftan devlete ve topluma hakim *Tevhidi Düşüncenin* ve Devleti Aliye olmanın şuuru içinde içtimai duruşa yönelik bir yönetici idraki mevcut iken öte taraftan da başta iktisadi konular olmak üzere liberalizme yakın bir duruşun getirdiği kültürel çözülme sürecinin fark edilememesi gibi unsurlar da bulunmaktaydı. Böylece birbirine zıt iki anlayış ve süreçler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu toplumsal grileşme (ikirciklenme) görünümü, Batı liberal düşüncesine yakın oluşları hazırlayan fikirlerin tohumlandığı bir zaman aralığını içermekteydi. Bu dönemi, liberal düşüncenin ilerde modernleşme adı altında; devlete ve düşünce dünyasına, aydınının-bürokrasinin üzerinden hâkim kılınmasındaki açık bir dönem olması nedeniyle, bu dönemi tohumlanma *süreci olarak* ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Bu ikili farklılaşmacı durum, özellikle Osmanlı siyasal birikiminde bir ilk olmasının getirdiği (kültürel çözülmeye yol açacak uygulamaları oluşturacağına yönelik) tecrübesizlik sonucu, liberalizme duyulan yakınlığı oluşturmasını kuvvetlendirmiştir. Tevhit toplumunun ve *Tevhidi Düşünce* anlayışının hâkim olduğu bir toplumsal yapıda liberalizme duyulan bu yakınlık, gayrimüslim yapıya duyulan muhabbet/hayranlık üzerinden *Tevhidi Düşünce*den tedrici bir süreç dâhilinde zihnen kopuşu da ifade etmektedir. *Tevhidi Düşünce*den zihnen kopuş, Batı’ya ve Batılının teknik yönüne ve onun gelişmiş görünümlü insanına duyulan hayranlık, esasında Tevhit İnancının teknik özü itibarıyla *Tevhit Düşüncesinin* içtimai birlik anlayışına ters düşen onu zedeleyen bir sonucun oluşmasına yol açmak anlamına da gelmekteydi. Böylece giderek güçlenen liberal düşünce ve buna karşın *Tevhidi Düşünce* bilgi yönteminden uzaklaşma, Osmanlı Devletinin zaafa düşmesine yol açmıştır. Buna göre Osmanlı Devletinde “düşünce yönteminde” meydana gelen özden uzaklaşma, medeniyetin içtimai çözümlmesine yol açan ana noktayı oluşturduğu ifade edilebilir. Çünkü İslam medeniyetinin din anlayışının dünyayı çepçevre sardığını ve insanın da İlahi emire göre Allah’a “kulluk” yapmak üzere dünyaya gönderilmiş olduğu açık bir hükümdür. Tevhidin dünya ölçüğünde bir nizam-ı alem (düzen verici), sistem kurucu anlayışını tesis eden içtimai bakışı *Tevhidi Düşüncenin* ürettiği bilgi yöntemine göre kurucu şeklini almaktadır. Dolayısıyla *Tevhidi Düşünce*ye dayalı dünya görüşünün tüm unsurları, güçlü bir metafizik bağ ile dünyanın maddi şartlarını sistemleştiren bir düşünce yöntem anlayışına göre şekil almışlardır. *Tevhidi Düşünce* temel düşünce yönteminin temel amacı ise maddi dünyadaki *her şeyin*; devletin, toplumun, üretimin, siyasetin, iktisadi davranışın, tarımsal üretimin, çevre

korumasının, kadının, eşin, çocuğun, gencin, eğitimin Allah’ın emir ve yasak ölçülerine göre düzenlenmesini içermektedir. Buna göre İslam medeniyetinin hâkim devlet olma başarısını sağlayan Tevhidi içtimai birliği sağlayıcı ana unsurun ise Tevhid dini olduğunu gösteren Fetih Suresi 29. Ayetine göre anlamak mümkündür. Bu ayete göre;

“*Muhammed, Allah’ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar inkârcılara (materalistlere, aydınlanmacı modernistlere) karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler*”. Bu ayete göre *Tevhidi Düşünce* üzerinden hareket eden; düşünce adamları, içtimai sorumluluk taşıyan yöneticiler, kanaat önderleri, ilim adamı-aydınlar (öğretim üyeleri), girişimciler, eğitimciler, askerler,..., her meslekten olan Tevhit ehli insanların birbirlerine karşı merhametli ve dayanışma içinde olan birlik şuuruna sahip olduklarına dikkat çekildiği söylenebilir. Bu beyan çerçevesinde *Tevhit Düşüncenin*, fert ve toplum ölçeğinde, Tevhit dışı anlayışa karşı; tepkili, ona hayranlık duymayan (aydınlanma düşüncesi, pozitivizm, eşitsizliği ve hak istismarı ve adaletsizliği besleyen sahte özgürlükçü liberalizm bakışına ve tekelci sömürücü kapitalizme, sekülerizme, salt akılcı (aklı tanrılaştıran) bilim anlayışına, jakobenzime...), onlara karşı daima *din-kültür-ablak-medeniyet-vatan* şuurunu koruyan bir duygu ve fiili tavır içinde olma bilincinin, *Tevhidi Düşünce* merkezli medeniyetin korunmasına işaret etmekte olduğu söylenebilir. Bu durum *Tevhidi Düşünce* yöntemli bilgi anlayışının medeniyet kurucu vasfını ortaya koymaktadır. Fakat bu düşünce hâlimden uzaklaşılması sonrasında ise örneğin anılan siyasi süreçte, giderek artan bir hızla peyderpey oluşan Avrupa ile İslam farklılaşması düşünce farklılığını bilmeyen devlet ricalinin ve aydın kimliğinin oluşturulduğu görülür. Batılılaşma, “modernleşme, pozitivizm ve salt akılcı (aklı tanrı yerine koyan) bilimin, Bilimizim”, söz konusu olan başta bu kesimleri bir yönden imani zaaf içine çekmeye ittiğinden onların bu pagan salt akılcı modern anlayışa duydukları sevgi/muhabbet ve güven dünyevileşme temayülünün güçlenmesine yol açmıştır. Buna göre ise Müslüman Türk-İslam medeniyeti mensupları toplum üzerinde söz söyleme ve karar alma konumundaki aydın ve yöneticilerin *Tevhidi Düşünce* dışı bir şeye yani salt rasyonalite ve onun kalkınma gücüne kısaca *Batı’ya hayranlık* duymaları, medeniyetin düşünce yönteminin değişmesine yol açan en önemli soyut etkilerdendir. İnsanın ve toplumun içtimai davranışlarına yön veren bu soyut düşünce unsurunun etkinliği konusu, Osmanlı 19. yüzyılında, salt akılcı pagan

düşüncesine yönelmeyi çıkış olarak görüp ona sevgi duyulma hâlini oluşturmuştur. Buna göre özellikle Tanzimat bürokrasisinde 1200 yıl dünya sistemine yön vermiş olan kendi medeniyetinin asli düşünce sistemini (ilahi kaynaklı *Tevhidi Düşünce* bilgi yöntemini) bırakıp, modernlik-paganlığa yönelmesi durumu, çözümlenme yönünde kültür değişmesinin oluşmasının en büyük tesirlerinden birini oluşturmuştur (Sayar 2000: 186). Bu durumu Rad Suresi 11. Ayete göre “Bir toplum/millet nefislerini (kendini) bozmadıkça, Allah onların durumunu değiştirmez” hükmüne bakıldığında (Erşahin 2017: 24), Osmanlı aydınının Batı’ya, O’nun düşünce yöntemine sevgi ve muhabbet duyup bu yöntemle hayranlık duygusuyla yönelmesi çözümlenmenin en temel belirleyicilerden olmuştur. Böylece bu sevgi ve hayranlık merkezli meyil etme düşünce yöntemi-kültür değişimleri üzerinden de, kavram ve düşüncelerde karışıklığın oluşmasına, bunun da Osmanlı’nın fikri ve fiili çözümlenmesine çok daha hızlı yönelmesi sürecini arttırmıştır. Çünkü Batı çalışmış salt akılcı bir yöneliş ile makineyi bulmuştur. Bu durum aynı zamanda, 1. Yeni Türkiye’nin pozitivizm üzerinden taklitçi düşünce yöntemi ile uzun yıllar az gelişmişlik potasında daimi olarak anılmasına neden olmuş unsurların başında gelmiş olduğu söylenebilir. Böylece *Tevhidi Düşünce*’ye mesafeli durup buna karşın modernist dehri/materyalist temelli düşünceye hayranlıkla yöneliş, *Tevhidi Düşünce*ye bilinçsizce ortaklık oluşturma temayülü, medeniyet ve devlet temelinin çözümlenme sürecinin tohumlanmasına yol açmış olduğu görülür. Çünkü “...Onunla beraber olanlar inkârcılara karşı çetin...” sert, tavizsiz olmaları gerekirken, bunun aksi olarak Batı’ya duyulan hayranlık, ilahi ölçülere ters düşmeyi yani tevhit nimetinin gereği gibi kıymetini bilmeyi, bu emaneti layıkıyla taşıyamama sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Batı’ya, dehrîye ve dehrîliğe bir başka ifade ile Allah’ın varlığını ve Ehadîyetini inkar eden materyalizme karşı çıkamamayı ifade eden ona *hayranlık* duygusunun beslenmesi, tevhidi medeniyet’teki ahlak çözümlenmesine yol açtığı söylenebilir.

Bu konuda Peygamber Efendimiz’in (SAV) fiten hadisleri de (Hz. Peygamber Efendimizin fitne mefhumuna yönelik sözleri) aynı noktadan yani inançsızın; kendisine ve eserine hayranlık duyma ve *toplumsal (içtimai) ahlakî çöküş-devletin istikbali* etkileşimi bağlamında konuya dikkat çekilmekte olduğu da görülür.

Buna göre Peygamberimiz buyurdular:

“Yemek yiyenlerin sofranıza birbirlerini çağırdıkları gibi, çeşitli ümmetlerin (toplumların, milletlerin) sizin aleyhinize birleşmeleri yaklaşmaktadır”.

Bunun üzerine ashaptan birisi; “Ey Allah’ın Resulü o gün (sayıca) az olacağımızdan mı (aleyhimizde birleşecekler)? diye sorar.

Efendimiz (sav) şöyle cevaplandırıdılar:

“Hayır, bilakis üzerinizdeki o gün (sayıca) çok olacaksınız. Fakat selin üzerindeki köpük ve çer çöp gibi olacaksınız. Allah, düşmanınızın kalbinden size karşı duyduğu “mehabet”i (korkuyu) çekip alacak ve kalbinize “vehn” (zafiyet) ilka eyleyecek (bu sebeple düşmanınız sizden çekinmeyecek ve korkmayacaktır”.

Bunun üzerine “vehn” nedir sorusu sorulur. Efendimiz; Vehn dünya sevgisi ve ölüm korkusudur” karşılığını verir (Topbaş 2016: 25). Buna göre *Tevhidi Düşünceye* bağlı Osmanlı yönetici insanı vehn (dünya sevgisi, ölüm korkusu ve sekülerleşme düşüncelerinin aydınlanmacı, pozitivist, yönteminin etkisiyle; dünyevi olana hayranlık duyma, onu arzu etme üzerinden, salt akılcı bilimsel bilgiçlik üzerinden dünyevileşmek gibi ahlakı bir zafiyet içine girmiş olduğu görülür. Böylece kıyamete kadar devam edecek olan *Tevhidi Düşüncenin* insan toplum ve medeniyet sistemine Osmanlı sürecinde lider medeniyeti oluşturmaya yön verme etkinliğinden hızla uzaklaşmaya yönelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı bürokrat yönetici, ilim adamı kesimi, ağırlıklı olarak *Tevhidi Düşünce* temelli kendi özgün devlet ve toplum (içtimai) sisteminden uzaklaşmıştır. Bunun yerine dünyevileşmeye yönelmiş, maddeye bağlılıkta azamileşmiş, ölüm korkusu ve dünya sevgisi had safhaya çıkmış (tüm bunlar *kültürel* çözülme yönünde ahlaki yozlaşma ve *kültürel değişmelerdir*), dünyacı salt moderniteci bir zihniyeti geliştirdiği ortaya çıkmıştır. Bu kesimler, toplumun içinden devletin yönetiminde ve toplumun fikir hayatına yön vermede öne çıkan bir mekanizmanın oluşmasına katkı vermiştir. Bu *vehn* duygusu taşıyan içten katkının da dışardan gelen Batıcı elitist bürokratik harekete içerde alan açması yoluyla, 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı ve Türkiye’sinde; devlet, toplum, insan inşası ve düşünce yapılanmasında, pozitivist düşünceye dayalı kültürel çözümcü anlayışın kurulmasını sağlamıştır. Böylece artık yönetici bürokratlar ve ilmi bilgi üreten aydınlar, *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntemine dayalı kurulmuş olan Türk-İslam Devle-

tinin ve onun düşünce yönteminin oluşturduğu sistem anlayışından hızla uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu modernleşmeci unsurlar, pozitivist ve materyalist teknik dünya anlayışına hayranlık üzerinde taklide yönelmiş, “*kişi sevdiğiyle beraberdir*” hadisi şerifi bildirimince, yerli gözükten bürokrasi ve ilim çevrelerinin bir kısmı pozitivist, materyalist Batı’ya benzemeyi seven bir akıl ve icraatla, Batıcı devlet aklı ve bilimsel bilgi inşasını benimsemişlerdir. Bu bağlamda topluma tepeden bakan bir yönetim anlayışına sahip materyalist dünya aklının geliştirdiği yeni bir düşünce yönteminin modernleşme adına kurulduğu çözüme yönünde bir kültür değişmesi sürecinin ortaya çıkması gerçekleşmiştir.

Ayet-İçtimai Ahlak-Düşünce Yöntemi-Toplum Sistemi etkileşimli bu yaklaşımına göre, İslam, hem kendi ferdinin ve hem de içtimai (toplum) inşaedicilik için gerekli olan kurucu şahsiyet kurallarından birisi olan “*Allah’ın sevdiğini sevmek, sevmediğine de karşı durmak* (yani ona buğz etmek/kalben soğuk durmak)” tavrını, her insani ve içtimai alanda (iktisat, siyaset, devlet, üniversite, aile, kadın, insan, girişimcilik, sanayi, teknoloji,...) ortaya koyulmasını istemektedir. Yani *Tevhidi Düşünce* anlayışı diğer alanlar gibi içtimai alanlarda da, ferdin, yöneticinin, ilim adamının şahsiyetli tavır sahibi olmasını, tevhidi net bir duruş içinde olmasını istemektedir. Ancak bu hassas ahlak anlayışından uzaklaşılması hâlinde ise Müslüman insan da dünya sevgisini merkeze alan *vehmin* hakim olması sonucu; yozlaşmanın hızlanması ve ilahi yardımın eksilmesine yol açabilme ihtimali gibi maddi dünyayı etkileyen soyut katkının (tevhidin soyut yönü), pozitivist akıl merkezinde kalan bir düşünce için hep göz ardı edilir olmaktadır. Çünkü *Ayet-İçtimai Ahlak-Düşünce Yöntemi-Toplum Sistemi etkileşimi*, İslam medeniyetinin içtimai sistem kurucu yönü açısından Düşünce Yöntemi-Kültürel Değişmesi bağlamında inşa ve ihyanın oluşturucu temel unsurlarının başında gelmekte olduğu söylenebilir. Fakat çerçevenin dışına çıkılması hâlinde ise toplumun/medeniyetin çözülmesinin ve çöküşünün soyut temellerinin artık oluşmuş olduğu, yukarıda değinilen Fetih Suresi 29. Ayetinin içtimai işaretine göre açık olarak görülmektedir.

3. Selim devrinde bu çözüme yönündeki kültürel değişmelerden söz etmek mümkünse de esasında bu dönem, devlet ricalinin bu süreçte “niyet ve düşünce” olarak *Tevhidi Düşünce*den doğrudan uzaklaşması taraftarı değildir. Buna ilaveten devlet ricalinin; Avrupa kültürüne uyma, O’na benzeme, Ba-

tılılaşma fikrine ve devleti Batılılaştırma sürecine sokmaya, ona yönlendirmeye yönelik *doğrudan bir kültür değişim* anlayışına yakınlığının da tam olarak bulunduğundan söz edilemez. Bu durumunda belirtilmesi gerekir. Ancak başta Sefaretname sahibi olan sefirlerin “Batı ile yüz yüze gelen Osmanlı aydınının satih üstü”, yüzeysel görünümünü ve ondaki maddi değişmeyi de, çıplak gözle gördükleri de bilinmektedir. Buna göre 3. Selim devri reformlarının içtimai/sosyal, iktisadi “inşa edici” bir yanının bulunmadığı ve böylece *Tevhidi Düşünceye* dayalı kök düşünce sisteminden doğrudan bir kaymanın olmadığı açıklıkla belirtilebilir (Sayar 2000: 186). Bu konuda 3. Selim döneminde Fransız İhtilalinin düşünce sisteminin Osmanlı Devleti Aliye’sinde, saray çevresinde ve hatta Osmanlı aydınları üzerinde dahi ani bir düşünce değişimi ve yeni bir tavır geliştirme tesirini *ortaya koymadığı* görülmektedir. Osmanlı aydınlarından olan Atif Efendi, bir layihasında Fransız İhtilali konusunda dönemin aydın bakışını ortaya koymasından görüşleri zamanı anlama bakımından önem taşımaktadır. Atif Efendi Fransız İhtilali için “Voltaire ve Rousseau demekle maruf ve meşhur zındıkların ve anlar misali dehrilerin...” ortaya koydukları görüşleri, “erbab-ı fitne ve fesad” cümbüşü olarak belirtmiştir (Sayar 2000: 187). Böylece Osmanlı aydını, aydınlanma düşüncesini *Tevhidi Düşünce* mantığına göre değerlendirerek onu *zındıklık* olarak belirterek, özgün içtimai düşünce aklına hâlâ sahip olduğu anlaşılır. Atif Efendi buna ilaveten aydınlanma düşünce adamlarının dehriliğinden (pagan/materyalist filozoflarından) söz ederek kendi döneminde, aydınlanma düşüncesine ve materyalist anlayışa karşı bir duruşu, net olarak ortaya koymuştur. Ancak 3. Selim döneminde *Tevhidi Düşünce* “dairesi içinde kalarak fakat bu konudaki iman ve içtimai birlik zaafı neticesinde, doğrudan olmayan bir batılılaşmanın “*tohumlama*” sürecinin varlığından da söz edilebilir. Bilinçli olmayan ama etkisi “*tohumlama*” şeklinde bir sonucu ortaya çıkaran bu süreci, daha sonra 2. Mahmut döneminin başlangıcı olan 1808 ile birlikte Batı medeniyet değerlerine yöneliş, takip etmiştir. Böylece Osmanlı eliti ve tepe devlet yönetimi arasında, İngiliz iktisat sistemi ve Fransız pagan “kaoscu” sosyal düşünce anlayışına yönelik çağrılar, 1830 da zirveye çıkma noktasına ulaşmıştır. Devlet bürokrasini yöneten bürokratlar, Osmanlı kültürel çözülmesini durdurma adına çareler arar gözükererek, *Tevhidi Düşünce*den uzaklaşan modern *debri* /materyalist-liberal düşünceye dayalı ekonomik, siyasi ve bazı kurumsal değişikliklerin yapılmasını yani kültür değişmesi ihtiyacını artık zorunlu görmekteydiler.

Buna göre “*tohumlama dönemi*” artık geçmiş, “*zorunlu düşünce değişim dönemi*” bu bürokratik kesim tarafından başlatılmıştır. Devlete, topluma, medeniyete yön veren *Tevhidi Düşünce* sistemine dayalı devlet yapılanmasında bir tavır değişikliğine girdirilmiştir. Modernist, dehri, materyalist temelli Batı düşüncesini, devlet sistematiğine bu bürokrasinin/bürokratların taşıdığı açıkça görülür olmuştur. Böylece bürokratik elitizm tarafından *Düşünce Yöntemi* üzerinden devlet unsurunda gerçekleştirilen değişim, bu bürokrat yöneticilerin devlete hâkim olma zeminini oluşturmuştur (Sayar 2000: 188). Bu bağlamda artık *Tevhidi Düşünceye* dayalı sistemden çıkılmaya doğru bir evrişmenin belirmeye başlamış olduğu da söylenebilir. Bu durumda Batı medeniyeti ile Osmanlı’nın arasındaki temel fark olan “ilim, ilmi yöntem farklılığı, ilmi düşünce” ve “düşünce farklılığı”ndan oluşan tavır alışlar ve tutumların, bir zihniyet farkı olduğu, Batılılaşma taraftarı olan yerli bürokrasi tarafından görülememiştir (Turhan 1972: 223). Buna göre Batı’dan O’nun modern tekniğinin, modern bilimlerinin ve edebiyatının aktarılması, devlet gerçeğinde artık eski düşüncenin (yani *Tevhidi Düşünceye* dayalı anlayışın) aktif yön verici olarak kullanılamayacağı görüşü öne çıkarılmıştır. Bu noktada Batılı emperyalist ülkelerin azınlık haklarının korunmasına yönelik baskıları da Sultan ve Babıali üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece devlette, eski kanunların ruhuyla ve *Tevhidi Düşünce* temelli yapılanma ile mevcut sorunların aşılamayacağı düşünülmeye başlanmıştır. Bu anlayışın toplumun tepe bürokratik yönetimi ve aydını üzerinde hâkim olması, Osmanlı toplumunun artık *kültürel soğuma* (çözülme) döneminin içine girilmiş olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler çerçevesinde düşünce üzerinden dönüşümün takipçisi olan bir bürokratik kitlenin varlığı etkin bir şekilde oluşmuştur (Ülken 1994: 36). Bu durum başta *düşünce* üzerinden ardından; kurumsal yeni yapılanma, yaşam tarzı değişimi, bürokratik aklın liberalleşmesi ve bilim zihniyetinin modernist aktarmacılığı gibi Batılılaşma tarihimizde ortaya konan gelişmelerin belirgin olarak yaşanmaya başlandığı bir sürece girilmiştir. Bu süreç, 1808 ile başlayan 2. Mahmut dönemi olup, önceki dönemdeki gelişmelerden tamamen ayrı ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Turhan 1972: 226). Yeniçeri Ocağı’nın Vaka-yı Hayriye adıyla kanlı bir şekilde kaldırıldığı 1826 tarihi, “Batılılaşma ve düşünce dönüşümü” açısından çok keskin bir tarihi ifade etmektedir. Bu tarihten itibaren Tanzimat’ın alt yapısı oluşturularak, o tarihten sonraki “her iktidar”, Osmanlı Devletini geleneksel “din-(tevhidi)devlet bütünselliği” anlayışından aşamalı şekilde

uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Bu uzaklaştırılmaya başlamanın ardından da "din ve devlet" bölünmesini içeren "yeni düşünce" anlayışına bağlı olarak, Batılı formatlama temelli yeni "devlet-hukuk-toplum" kurgusunu oluşturmaya yönelinmiştir. Böylece 1826'dan itibaren, hem ladinî modern Batı'ya hem de "Baticılaştırmaya sevgi/muhabbet duyan" bir bürokratik yapının (Fetih Suresinde belirtilen vurgu noktasından hareketle Tevhitten uzaklaşıp, gayrimüslim modele *muhabbet duyan bürokrasi kesiminin*) "bilinçli faaliyetleri" üzerinden Baticılaştırılmış bir toplum inşasının hız kazandırıldığı görülmektedir. Oysa *Tevhit Düşüncesi* üzerine kurulu din anlayışı, tüm İslam dünyasını aynı merkezde toplayan bir "vahdet"tir (Meriç 1975: 64). Fakat din-devlet bölünmesi üzerinden bu dönemde yapılan yeniliklerin savunulması (ki onların başlıcaları; başta "düşünce" üzerindeki değişim olmak üzere; içtimai/sosyolojik eğilimler, bu eğilimlere duyulan teşvik ve yapılan değişiklikler/kazanımlar), bundan sonraki dönemlerde, hatta günümüze kadar devam eden vahdenter uzaklaşıcı ama parçalanmayı güçlendirici etkilerin oluşmasını sağlamıştır (Turhan 1972: 226). Tüm bu değişimleri okumada ortaya çıkan genel sonucu değerlendirildiğinde; 3. Selim, 2. Mahmut, Tanzimat dönemlerinde Osmanlı toplumunun maddi cephesinde (sathi) meydana gelen yozlaşma ve çözümlerin bertaraf edilmesi için yapılan teknik ve maddi kurumsal değişmelere ağırlık verilmesi, söz konusu sultanların kendi dönemlerinde ele aldıkları ağırlıklı konu başlıkları olarak görülmektedir. Oysa *Tevhidi Düşünce* kök temel anlayışına göre düzen yapısı oluşturulmuş olan Osmanlı toplumunda, kalıcı değişimin ana noktasının "*düşünce*" ve "*düşünce yöntemi*" üzerinden gerçekleştirilmesi ihtiyacına yönelik beyanlar, düşük tonda ve gözden kaçacak düzeydeki bir vurgu ile ancak ele alındığı söylenebilir. Bu durumun cılız olarak anlatılması, Baticılığın ve liberalleşmenin güçlü seslendirilmesine karşın yerli düşüncenin *kendisine güvensiz* olarak anlatılmasına yol açmıştır. Böylece modern-liberal Baticı düşüncenin bürokrasi ve ilmi çevrelerde yaygınlaşması, pozitivist temelli modern kavramsal çerçeve ve bakış açısı üzerinden eksik tarih-toplum okuması yapan Baticı aydın kitlenin, Osmanlı elit dünyasına hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre Osmanlı Devlet yapısı içinde bu Baticı elit kesim, modernleşmeci düşünce yöntem aklı ile dönemin toplum okumasını, yine materyalist pozitivist mahreçli salt akılcı düşünce yönteminden beslenen bilgi aklı ile yapmıştır. Bu *düşünce yönteminin* salt akılcılıktan kaynaklanan şekliyle Osmanlı toplumundaki sorunlara sathi-teknik değişme merkezli değer-

lendirmeler üzerinden yaklaşılması, esasında çözülme yönündeki kültür değişmesini derinleştirdiği söylenebilir. Böylece Osmanlı toplum sisteminde çözülmenin ana kaynağının başındaki unsurlardan birisi de, Batıcılığa duyulan sevgi (muhabbetle) “kişi sevdiği ile beraberdir” hükmü çerçevesinde olayları okumadaki salt akılcı bakışla, dini ve tevhidi değerleri ele alan, gri (ikircikli) bir düşünce yöntem anlayışına sahip bürokratik kesimin varlığıdır. Bu etkiyi de bu bürokratik kesimin tutum tavır ve ortaya koydukları eylemlerinden anlamak mümkündür. Bu durumda Osmanlı toplumun/medeniyetinin düşünce yöntemi ile ilgili konumu dikkate alınmadığında, Osmanlı’daki çözülmeye ve Batılılaşmaya yönelmeye yol açıcı ana unsurun ne olduğu, ona nereden ve nasıl bakacağımız sorusu, günümüzde hâlâ etkin olarak varlığını korumaktadır. Çünkü özellikle Cumhuriyet dönemi tarih, toplum, kültür, medeniyet okumaları ağırlık olarak oryantalist mahreçli liberal-pozitivist anlayış ve kavram sistematığı üzerinden gerçekleştirildiğinden, *Tevhidi Düşüncenin* soyut ahlaki yönünün toplum ve düşünce üzerindeki etkisini neredeyse yok saymaktadır. Çünkü salt akılcı yöntem vahiy merkezli bir toplum okumasını kendi birikiminde bulunmadığından, *Tevhidi Düşünceye* dayalı Osmanlı ve Yeni Türkiye kültür toplumuna, kendi bilgi yöntemi ve zihniyet anlayışına göre bakmaktadır. Yerli aydınımız da bu okuma birikimi üzerinden kendi tarih, toplum ve düşünce yöntemine karşı yabancılaşma içine düşerek, *Tevhidi Düşünce* yönteminin medeniyet üzerindeki ihya edici etkisini veya bundan uzaklaşılması hâlinde de içtimai çözülme oluşturduğu etkisini anlama konusunda oldukça çok yüzeysel kalmış olduğu söylenebilir. Bunun sonucunda bu çözülme yönündeki kültürel değişme durumunu açıklamak için daha doğru ve dürüstçe değerlendirmeye tabi kılınma ihtiyacı belirmektedir.

Özellikle 1. Yeni Türkiye sürecinden bu yana pozitivist bilgi aklı ve düşünce yönteminden hareket eden ve bu noktadan tevhidi topluma bakan bir yoğun pozitivist liberal-seküler yazın birikimi bulunmaktadır. Çünkü 1. Yeni Türkiye/Cumhuriyet dönemi düşünce adamları gerek geleneği temsil eden görüşleri savunan kesimler olsun gerekse de salt aydınlanmacı-pozitivist çizgiyi temsil eden yazarlar olsun pek çoğu, pozitivist düşünceden hareket etmekle bilgi ve düşünce ürettikleri söylenebilir.

18. yüzyıldan itibaren “düşünce yöntemi” üzerinde Batı ile temas sağlayan Osmanlı Devletinin önemli yanılıgı; kendi düşünce sisteminin metodu

olan “*Tevhidi Düşünce*” yöntemini kendi değerler düzeni içinde araştırması ve “yeniden inşa etmesi” gerekirken, böyle yapmayıp düşünce metodunu, hayranlık duyduğu Batı’dan ithal etmeye kalkışması olarak söylenebilir. Çünkü iki medeniyet arasındaki yöntem (metodoloji) farkı, dolayısıyla düşünce üretmedeki yöntem farkı; dini, kültürel, akli bakış yapısı ve tarihi mirasın oluşturduğu farklıktan kaynaklanmaktadır. Bu ise Osmanlı ile hem modern Batı’nın hem de klasik Batı’nın “ilimle-değerler” sistemi arasında önemli benzerliklerin bulunması da bu düşünce anlayışı ve düşünce yöntem farklılıklarından meydana geldiği söylenebilir (Türkdoğan 1988: 95).

Bir ikinci yanılğı noktası ise İslam ve Tevhit anlayışı toplum üzerinde insanın, devletin/mensuplarının, sadece ahirete yönelik mutluluğunu değil aynı zamanda dünyadaki hayatında da mutluluğunu sağlayacak niteliksel değerlerine yönelik “din-dünya” birlikteliğini içeren kurumsallaşma sürecini içermektedir (Meriç 1975: 54). Osmanlı 18. yüzyıl sonrası Batı ile girilen temas etkisi sonucu bu bütüncül dinamik özelliği başlatmamış ya da başlatılmamıştır. Böylece içtimai yapıda çok hassas bir şekilde korunması gereken “Tevhit şuuruna” yönelik idrakin zedelenmesi sonucu, “*Tevhidi Düşünce Sistemi*” ne duyulan “güvensizlik” karşısında, materyalizme yönelişe duyulan hayranlığın oluşması sonucu, çözülüş belirmeye başlamıştır.

Sonuç

1807’den itibaren aşama aşama materyalist sosyal düşünce yapısı pozitivist anlayış eşliğinde; modernlik, Batılılaşma, Türk modernleşmesi, temel bakış açısıyla Türk-İslam düşünce dünyasının “Düşünce Yapısına” yön verilir olmuştur. Böylece de Türk-İslam dünyasının düşünce adamları, ilim adamları “obskurantizmin” (kendi hakikatini bilmesinlercilik) içine çekilerek, önce “bilgi edinme” ve sonrasında “bilgi üretme”de materyalist sosyal düşünce anlayışı ve pozitivism “bilim” zihniyetine dayalı müktesebat ile toplumu-muzun ve medeniyetimizin;

-Yöneticilerini,

-Düşünce adamlarını,

-İlim hayatını,

-Kurumları ve kurumların işleyiş dinamiklerini yönlendirmiştir.

Bir medeniyette/toplumda içtimai/sosyal ilimler “medeniyet” inşa eder.

Medeniyeti harekete geçirecek insanın düşünce yapısında içtimai/sosyal ilimler şekil verir. Üniversite ise bütün bunları kendi medeniyet değerlerine göre; kurgulayan, düzenleyen, sistemleştiren toplumun ve medeniyetin ana inşa edici kurumudur.

Batılılaşma sürecinden itibaren adım adım Türk-İslam dünyasında üniversiteler, bir taraftan Türkçe konuşan, Türk-İslam mahreçli isimler taşıyan öğretim üyesi insanımızı barındırırken, öte yandan da aynı insanımızı "ladinî düşünce yöntemli materyalist sosyal düşünce yapısına ve pozitivizme bağlı düşünce üreten bilim adamları" hâline dönüştürülmüştür. Oysa *Tevhidi Düşünce* temeli üzerine kurulu İslam, Hz. Peygamber Efendimiz ile beraber "*Tevhit Düşüncesi*" ne dayalı toplum hayatının oluşturulması için ilk emir olan "oku" ile "sistem inşası" na başlanılmıştır. Her şeyi tevhit yöntemine göre okumak emir sigasıyla "Oku" denerek belirtilmiştir. Buna göre "Oku"; insanın iç dünyaya yönelik olarak (metafizik yönüyle) kendisini "oku" masını, dışta yani maddi dünya içinde ise kainatı, güneş, gökler, ay, gezegenleri okumaya yöneltirken, "aynı anda" iki yönlü okumaya insanı sevk etmektedir. Buna göre örneğin; *Tevhidi Düşünce* merkezinden girişimciliği oku, *Tevhidi Düşünce* merkezinden siyaseti oku, *Tevhidi Düşünce* merkezinden insanı oku, ... gibi tüm ilimleri ve onların alt dallarını *Tevhidi Düşünce* merkezinden okumaların yapılarak içtimai dünya düzeninin denge üzerine sağlanmasının yöntemi ortaya konmuştur. Böylece "*Tevhidi Düşünce*" aynı anda iki boyutuyla yani "kalp" ve "akıl" birlikteliğiyle okuyan insanın, evrensel kâinat merkezli bir bilgiye kavuşmasının yolunu açmaktadır. Bu durumda kültürel çözülmeye kendi düşünce yöntemine bağlılık ile uzak durulması anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Bilgiseven, Amiran Bilgiseven (1994). *Sosyal İlimler Metodolojisi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Bilgiseven, Amiran Bilgiseven (2003). *İlm-i Ledün (Genel Teoloji)*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Braudel, Fernand (2001). *Uygurlukların Grameri*. Çev. M. A. Kılıçbay. Ankara: İmge Yay.
- Çiftçi, Uğur (2008). *Kant ve Gazzali’de Din-Akıl İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Erşahin, Seyfettin (2017). *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yay.

- Hilton, Matthew (2004). "The Legacy of Luxury Moralities of Consumption Since the 18th Century (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi)". *Journal of Consumer Culture* 4 (1): 101-123, 1469-5405.
- Faruki, İsmail Raci (2017). *Tevhid Düşünce ve Hayata Yansımaları*. Çev. E. Okumuş. İstanbul: Mahya Yay.
- Güngör, Erol (1994). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Meriç, Ümid (1975). *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Sayar, Ahmet Güner (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Küçük, Hasan (1988). *İslam'da ve Batı'da Mantık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Ortaylı, İlber (2011). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yay.
- Romney Culture Patterns as Basic Units of Cultural Transmission and Evolution, Inc. (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi)". *Cross-Cultural Research* 35 (2): 154-178.
- Şimşek, Osman (2013). *Yeni Ahlak Toplumu İnşası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şimşek, Osman (2017). *Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Topbaş, Osman Nuri (2016). "O'nun Muhteşem Ahlakı"-12. İstanbul: *Yüzakı Dergisi*.
- Topçu, Nurettin (2010). *Yarıncı Türkiye*. Bütün Eserleri-2. Yay. Haz. E. Elverdi ve İ. Kara. İstanbul: Dergâh Yay.
- Turhan, Mümtaz (1972). *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik*. Millî Eğitim Basımevi.
- Turhan, Mümtaz (2015). *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik*. Ankara: Altınordu Yay.
- Türkdoğan, Orhan (1988). *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- Ülken, Hilmi Ziya (2008). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yay.
- Yıldırım, Cemal (2008). *Bilimsel Düşünme Yöntemi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- <http://tdkterim.gov.tr> (Erişim Tarihi: 03.04.2012).
- <http://www.dusunuyorumdergisi.com/yontem-nedir/> (Erişim Tarihi: 19.02.2018).
- <http://www.ozgunsosyaldusunce.com> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).
- <http://ilmar.org/modern-sistemde-kadin-ve-cinsiyet-anlavisina-karsin-turk-islam-medeniyetinde-kadin-ve-cinsiyete-bakis/> (Erişim Tarihi: 15.03.2018).

Sociology of The Effect of The Relationship between The Method of Thought and Cultural Change on Activating Positivism (Positivist Thought/Ideology) in Turkey*

Osman Şimşek**

Abstract

Being the Cosmic Super System, *Tawhidi Thought* accounts for the major source of Islamic civilization. Inherent in the whole universe in general and in everything on Earth in particular, Tawhid refers to the episteme of oneness (Ahad) of Allah. All the sciences, social systems, and epistemological approaches are developed according to the methodology of *Tawhidi Thought*. Before the process of cultural change from the tradition of a thought system in line with tawhid, which is the oneness of Allah, to the system of modern thought, it was the ideology of tawhid that enabled the Ottoman state to dominate the world until the 19th century. However, as a result of the cultural change based on positivism in the form of westernization that has lasted up to the present, Turkey has been a subject of an orientalist definition as an Eastern country which is underdeveloped and just produces imitative scientific information. The main purpose of this study is to explain the sociological situation in Turkey by considering the current situation in the context of “method of thought-cultural change” that emerged as a result of the interaction of these two elements.

Keywords

Thought of method, cultural change, positivism, civilization, construction.

* Date of Arrival: 03 April 2018 – Date of Acceptance: 10 January 2019

You can refer to this article as follows:

Şimşek, Osman (2020). “‘Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi’ İlişkinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 1-28.

** Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Labour Economics and Industrial Relations Department – Ankara/Turkey

ORCID ID: 0000-0001-8347-1913

osimsek6666@gmail.com

Социология влияния отношения «мировоззрение - культурные изменения» на позитивистскую идеологию в современной Турции*

Осман Шимшек**

Аннотация

Монотеизм (Таухид) составляет основу мировоззрения мусульманской цивилизации. Таухид, от «считать единственным», означает единственность Аллаха. В этом контексте во вселенной в целом и во всем мире в частности в каждой вещи присутствуют качества «таухид» - единственности. В соответствии с этим, все науки, социальные системы и эпистемологические подходы разрабатываются, исходя из методологии монотеизма (Таухида). В процессе культурных изменений от традиции системы мышления в соответствии с Таухидом, который постулирует единственность Аллаха, до системы современной мысли, именно идеология Таухида позволила Османскому государству доминировать в мире вплоть до 19-го века. Тем не менее, в результате постепенных культурных изменений, основанных на позитивизме (вестернизации), которые длятся с 19 в. до настоящего времени, Турция стала характеризоваться в мире как малоразвитое и подражательное восточное общество. Основная цель данного исследования - объяснить социологическую ситуацию в Турции в контексте соотношения «метод мышления - культурные изменения», рассматривая ее как результат взаимодействия этих двух элементов.

Ключевые слова

монотеизм (Таухид), мировоззрение, культурные изменения, позитивизм, цивилизационное строительство.

* Поступило в редакцию: 03 апрель 2018 г. – Принято в номер: 10 январь 2019 г.

Ссылка на статью:

Şimşek, Osman (2020). “‘Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi’ İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 1-28.

** Доц., д-р, Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, Факультет экономики и административных наук, Департамент экономики труда и производственных отношений – Анкара/Турция
ORCID ID:0000-0001-8347-1913
osimsek6666@gmail.com